

Trap gennem tiderne

af Per Boje

Trap – en ny tradition

Jens Peter Trap (1810-85) vidste, at han byggede på en lang tradition, da han i 1856 udsendte det første hæfte til værket *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*. Derimod kunne han ikke vide, at han var ved at lægge grunden til en ny tradition med stadig nye udgaver af værket kendt som *Trap Danmark* eller slet og ret *Trap*.¹

J.P. Trap kendte til tidligere historisk-topografiske beskrivelser af Danmark. Erich Pontoppidans *Den Danske Atlas* var publiceret 1763-81 og derfor umiddelbart tilgængelig. Forgængeren Peder Hansen Resens *Atlas Danicus*, forfattet i 1660'erne og 1670'erne, blev derimod ikke trykt. Det meste af originalmanuskriptet gik tabt ved Københavns brand i 1728, og det er senere sammenskrivninger, som overvejende ligger til grund for udgivelserne i dette

århundrede. Trap kendte værkets historie og anvendte bevarede dele ved udarbejdelsen af sit værk.² Inspirationen fra Resen og Pontoppidan kan være forklaringen på, at Trap ligesom sine forgængere i vid udstrækning gjorde brug af indberetninger fra præster og andre lokale meddelere. Men måske var det slet ikke Resen og Pontoppidan, Trap havde i tankerne, da han påbegyndte udsendelsen af sin statistisk-topografiske skildring. Den afspejlede nemlig i høj grad tidens tendenser.

De topografiske beskrivelser, herunder sognebeskrivelser, florerede fra århundredskiftet og havde fået et monumentalt udtryk i Landhusholdningsselskabets amtsbeskrivelser publiceret 1827-44. Statistikken fik i samme periode stigende offentlig interesse og blev ikke som tidligere henregnet til de militære hemmelig-

Per Boje (f. 1946), dr. phil., docent ved Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Odense Universitet. Medlem af Det Kgl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie og af bestyrelsen for Danmarks Grafiske Museum/Dansk Pressemuseum. Har især forsket i dansk industrihistorie og bl.a. skrevet: *Danske provinskøbmænds vareomsætning og kapitalforhold 1815-1847*, 1977 (disputats); *En iværksætter. Historien om Mads Clausen og Danfoss*, 1994 (s.m. H.C. Johansen); *Ledere, ledelse og organisation*, 1997 (5. bind i *Dansk industri efter 1870*). Medredaktør af *Scandinavian Economic History Review*. Adr.: Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Odense Universitet, Campusvej 55, 5230 Odense M.

heder. I 1797 oprettedes Tabelkontoret under Rentekammeret, men gang i den offentlig statistikproduktion kom der først med oprettelsen af Tabelkommissionen i 1834, i 1849 afløst af Statistisk Bureau, senere Danmarks Statistik. Der var dog fortsat behov for privatstatistiske publikationer, og i årene 1844-53 udsendte f.eks. A.F. Bergsøe sit omfattende værk *Den danske Stats Statistik*. De topografiske og statistiske publikationer var tænkt som nyttige redskaber til fremme af det almene vel i god overensstemmelse med oplysningstidens idealer, men hertil kom efter Napoleonskrigene en stigende interesse for turistprægede rejser. Det førte i udlandet til udsendelsen af flere serier af rejseførere med fyldige historiske redegørelser for udvalgte lokaliteter. Den berømteste serie blev grundlagt af Karl Baedeker i 1839. Hvorvidt Trap har haft en Baedeker i hånden vides ikke, men kendskab til serien forekommer sandsynlig. Det historiske, statistiske og topografiske løb således sammen i nogle af tidens iøjnefaldende publikationer, ikke mindst fra 1840'erne. Det var publikationer til nytte og underholdning.

J.P. Trap havde gode personlige forudsætninger for at udgive en Danmarksbeskrivelse.³ Siden 1842 havde han redigeret den ikke mindst i administrativ henseende særdeles nyttige *Hof- og Statskalender*, der samtidig kunne tilfredsstille personer, der som J.P. Trap var levende interesseret i

næstens vej op ad rangstien og ind og ud ad embedsvejen. I 1854, to år før udsendelsen af det første hæfte af *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, havde Trap suppleret *Hof- og Statskalenderen* med en stedfortegnelse med oplysninger om de enkelte lokaliteters placering i administrativ henseende.⁴ Det var ifølge Trap selv et forarbejde til den egentlige Danmarksbeskrivelse.⁵ Trap havde desuden førstehåndskendskab til store dele af landet. Siden 1834 havde han været ansat i det kgl. kabinetssekretariat, hvor han var avanceret trin for trin, så han fra 1852 var referendar. Arbejdet indebar talrige rejser i kongens følge. I 1840 havde han f.eks. som ung sekretær ledsaget Christian VIII og Caroline Amalie på deres tre måneders rejse rundt i landet, og under Frederik VII blev rejserne hyppigere og omfattede også ofte kongens arkæologiske ekspeditioner.

J.P. Trap var dygtig, samvittighedsfuld og ambitiøs. Det var derfor en betydelig skuffelse, da han i 1854 blev forbigået til den ledige stilling som kabinetssekretær til fordel for grevinde Danners private juridiske rådgiver, C. Liebenberg. Trap blev uden tvivl usikker på fremtiden. En mulighed var at satse yderligere på udgivervirksomhed. En Danmarksbeskrivelse var i overensstemmelse med tiden samtidig med, at behovet for en sådan var blevet aktualiseret med overgangen fra enevælde til demokrati og de deraf følgende administrative ændringer,

herunder overgangen fra kollegiestyret til den ministerielle styreform. I januar 1856 udsendte Trap det første hæfte af *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*. Antallet af abonnenter var så stort, at han tilsyneladende uden de store betænkeligheder i foråret 1857 købte et kendt reproduktionsfirma, Em. Bærentzen & Co., for 40.000 rdl. sammen med korttegneren og litografen A. Bull. Trap var dermed godt på vej til at skaffe sig en levevej som skribent og trykker, da han i sommeren 1857 alligevel fik sit ønske opfyldt om at blive udnævnt til kabinetssekretær. Han fik imidlertid tilladelse til fortsat at måtte pleje sine private interesser ved siden af arbejdet ved hoffet. Kombinationen var uden tvivl heldig. Arbejdet ved hoffet gav anledning til fortsatte rejser med kongen, hvor der var mulighed for udflugter til interessante bygninger og historiske steder, og den påbegyndte Danmarksbeskrivelse kunne bringes til en afslutning. Selv om værket ikke kunne påtrykkes et kgl. hofleverandør, skadede det formentlig ikke, at det på det nærmeste var leveret fra hoffet til det danske folk.

Første udgave af Trap Danmark

J.P. Trap forberedte sig grundigt til Danmarksbeskrivelsen, men projektet var behæftet med en vis risiko. Trap undgik derfor behændigt ved udsendelsen af det første hæfte at binde sig til en alt for fast plan for værket. Han meddelte læserne, at han først

ville fremlægge en nærmere redegørelse for værkets plan ved udsendelsen af det sjette og sidste hæfte. Forordet hertil fra efteråret 1860 fortæller da også om ændringer undervejs, men som god marketingmand understregede Trap, at ændringerne havde resulteret i et større og bedre værk end det oprindeligt lovede. Det blev tilskrevet medarbejdernes uventet store indsats og entusiasme samt den pæne modtagelse hos kunderne.

Værket var tænkt som en statistisk-topografisk håndbog. Det var dog Traps håb, at det ikke blot ville blive brugt som et leksikon, hvor læserne ville søge konkrete oplysninger om den enkelte lokalitet, men at det også ville blive læst af en videre kreds, der ønskede viden om Danmark. Dette dobbelte formål søgtes løst ved at inddele værket i to afdelinger, en almindelig del om landet som helhed og en speciel leksikalsk del om de enkelte lokaliteter med en systematisk gennemgang af købstæder og sogne. Trap undskyldte, at det dobbelte formål resulterede i flere gentagelser, men forsvarede det med, at det var uundgåeligt, hvis systematikken skulle bevares, og teksten ikke skulle fyldes med henvisninger.

1. udgaven var "ved" J.P. Trap. Han skrev selv den store del af værket, men lagde i forord og noter til flere længere tekstafsnit vægt på at fremhæve, at teksten byggede på medvirken fra en meget stor kreds af perso-

ner. Især i den almene del var der selvstændige bidrag fra kendte eksperter, ligesom der var eksempler herpå i den specielle del.⁶ Grundlaget for den specielle del var primært skematiske oplysninger fra 1.500-1.600 meddelere blandt sognepræster, købstadembedsmænd og godsejere.⁷ Trap betonedede den store hjælpsomhed, han havde mødt, og forbigik diskret, at hans henvendelse til sognepræsterne var anbefalet af Kultusministeriet, så henvendelsen havde en slags officiel karakter.⁸ Der er dog ingen tvivl om, at meddelernes store interesse for værket i nogen grad kom bag på J.P. Trap. Det viste sig ikke mindst ved, at de statistisk-topografiske oplysninger i langt højere grad end planlagt blev suppleret med historiske oplysninger om de enkelte lokaliteter, i flere tilfælde på grundlag af arkivalske studier, som han ellers ikke oprindeligt havde regnet med i større udstrækning. Teksten byggede desuden på Traps egne observationer. Det store abonnementstal betød, at Trap allerede som forberedelse til andet hæfte fik råd til at foretage flere rejser i sommeren 1856 for at besøge "de interessanter Steder".⁹

Værket var planlagt uden kort. Gehejmearkivar Wegener foreslog imidlertid i forlængelse af det gode salg, at værket forsynedes med kort over købstæderne og byernes markjorder. Det lykkedes den nyudnævnte kabinetssekretær over finanslovene for 1858-59 og 1859-60 at få støtte til en opmåling

af alle landets byer. Det var en yderligere styrkelse af værket, som abonnenterne dog skulle betale særskilt for at få del i. De andre udvidelser, der skete i løbet af udgivelsen, herunder de ekstra historiske redegørelser, blev ikke tilsvarende prissat, men indarbejdedes blot i værket eller det særlige supplement.

Værkets disposition var klar. Den almindelige del indeholdt en redegørelse for hele Danmark. Den var noget tungt opdelt i en beskrivelse af Monarkiet som helhed inklusive særlige, men korte afsnit om "bilandene" Færøerne, Island, Grønland og De vestindiske Øer, og en beskrivelse af Kongeriget alene, dvs. eksklusive Hertugdømmerne. Under Monarkiet omtaltes de naturgeografiske forhold, befolkningen, erhvervsforholdene samt de forfatningsmæssige og forvaltningsmæssige fællesanliggender. De to tredjedele af den almene del vedrørte specielle kongerigske forhold og omfattede en beskrivelse af landet (naturgeografi, landbrugs- og industriforhold) og redegørelser for forfatning, forvaltning og administrative inddelinger samt en oversigt over skolelærerembeder og de tillagte lønninger.

Den specielle del var disponeret topografisk på en måde, som de fire senere udgaver af værket alle fulgte. Efter en beskrivelse af Hovedstaden fulgte beskrivelser af de enkelte amter begyndende på Sjælland, fortsættende

med Bornholm, Fyn, Lolland-Falster og Jylland fra nord mod syd. Der var korte præsentationer af landsdelene, Bornholm dog relativt fyldigt, og hvert amt blev ligeledes kortfattet omtalt med hensyn til naturgeografiske forhold (beliggenhed, areal, jordbundsforhold og flora), bebyggelse, ejerforhold, erhverv og administrative enheder. Inden for hvert amt fulgte beskrivelser af de enkelte købstæder og dernæst af sognene ordnet herredsvis, idet hvert herred i lighed med amtet blev beskrevet kortfattet, men uden omtale af jordbundsforhold, flora, bebyggelse, ejerforhold og erhverv. Købstad- og sognebeskrivelserne udgjorde værkets tyngdepunkt med omkring 80% af det samlede sidetal. De fulgte en ensartet systematik, bl.a. muliggjort af de skematiske oplysninger, som Trap modtog fra de lokale meddelere. Hertil kom, at Trap fik hjælp fra centrale myndigheders systematiske oversigter. Det gjaldt f.eks. generalstabens utrykte såkaldte dislocationslister, der indeholdt fortegnelser over samtlige landsbyer og gårde med angivelse af, hvilke gårde der egnede sig til officerskvarterer, ligesom Trap fra Nationalmuseet modtog oplysninger om fredede fortidsminder. Trap anvendte ikke primærmateriale fra Statistisk Bureau, men brugte alene de trykte publikationer, bl.a. om folketællingen 1855.

Købstadbeskrivelserne fulgte en fast disposition, men var uden en typografisk markering af et hierarki i oplys-

ningerne. Følgende hovedgrupper af oplysninger kan opregnes: geografisk beliggenhed, bebyggelse, areal – offentlige bygninger og institutioner – befolkning og erhverv (indbyggertal, indbyggernes erhverv, varehandel, hjemmehørende skibe, skibsfart og fiskeri, industrivirksomheder, landbrug, markeder) – byens styre og økonomi (øvrighed, kommunale væsener, ejendomme, kommunale udgifter og indtægter) – administrative enheder, herunder ikke-kommunale embedsmænd – finansielle institutioner, herunder størrelse af overformynderimidler – historie, der sluttede med at nævne kendte personer født i købstaden og litteratur om denne.

Også sognebeskrivelserne fulgte en fast disposition. Gengivet på tilsvarende måde indeholdt disse beskrivelser følgende hovedgrupper af oplysninger: geografisk beliggenhed, areal, jordbundsforhold – bebyggelse (for hver “by”, dvs. landsby eller anden samlet bebyggelse i sognet, blev angivet evt. offentlige institutioner som kirke, præstegård og skole og evt. virksomheder som fremstillingsvirksomheder, herunder møller, gæstgiverier, poststeder. Foruden oplysninger om “byer” i sognet anførtes større gårde samt antal gårde og huse i sognet som helhed) – indbyggertal og indbyggernes erhverv – administrative enheder – legater, præstekaldets økonomi – kirkebeskrivelse – historie, herunder om evt. hovedgårde og fortidsminder.

Parallelliteten mellem købstad- og sognebeskrivelserne er åbenbar. En del af denne var dog ikke mellem købstad- og sogneniveau, men mellem købstad- og landsbyniveau, idet opregningen af offentlige institutioner og virksomheder ikke skete for det enkelte sogn, men for den enkelte "by" i sognet. Der var for landdistrikterne ingen parallel gruppe til oplysningerne om købstædernes styre og økonomi. Sognekommunen var den verdslige administrative ramme i landdistrikterne, og da denne i en række tilfælde omfattede flere sogne, passede oplysningerne om styre og økonomi ikke til værkets inddeling efter sogne og blev derfor udeladt.

Man må medgive Trap, at store dele af værket på i alt knap 2.500 sider ikke egnede sig til sammenhængende læsning, men det var særdeles anvendeligt som opslagsværk takket være knappe oplysninger om den enkelte bygning eller virksomhed og den systematiske disponering af stoffet. De historiske afsnit havde dog på grund af de lokale meddeleres interesse for sagen fået god plads og gav et godt indtryk af flere lokaliteters udvikling, ligesom den almene del som påpeget af Trap havde karakter af en almindelig fremstilling. Værket blev som nævnt godt modtaget og tidligt udsolgt i et oplag på 4.800 eksemplarer.¹⁰ Trap og den unge boghandler G.E.C. Gad (1830-1906), der netop havde etableret sig året før udsendelsen af det første hæfte, og som havde værket i

kommission, havde ramt rigtigt, måske også hjulpet af, at første hæfte blev udsendt under økonomisk gunstige konjunkturer. J.P. Trap holdt sig da heller ikke til Kongeriget, men begyndte i 1861 udsendelsen af en tilsvarende beskrivelse af Slesvig. Den afsluttedes sommeren 1864.

Trap Danmark kommer igen

J.P. Trap glædede sig over salget og var naturligt smigret over opfordringer til at udsende en ny udgave af Danmarksbeskrivelsen. Han var fortsat på hyppige tjenesterejser og foretog i den forbindelse udflugter og gjorde optegnelser. Der var derfor stof til en revideret og udvidet udgave, som begyndte at komme i 1872. Tidspunktet var velvalgt, da begyndelsen af 1870'erne var præget af en usædvanlig stærk højkonjunktur. Med 2. udgaven begyndte samtidig en tradition, der skulle holde sig i mindst 100 år, nemlig udgivelsen af stadig nye udgaver af Trap Danmark. J.P. Trap fuldførte selv 2. udgaven, der udkom 1872-79, og efter hans død er yderligere tre udgaver udkommet, 1898-1906, 1920-32 og senest 5. udgaven 1953-72. Samtidig er antallet af sider vokset, fra knap 3.000 sider for 2. udgaven til over 10.000 sider for 5. udgaven, der yderligere har mere tekst pr. side.

De nye udgaver er, trods ændringer, i mange henseender forblevet tro mod de oprindelige ideer fra 1. udgaven. Hovedstrukturen er fastholdt med en almindelig del om landet som helhed

og en speciel del først med en beskrivelse af Hovedstaden og dernæst med amtsvise købstad- og sognebeskrivelser. Beskrivelserne bringes fra øst mod vest, og for hver landsdel er der en kort indledning, ligesom amterne og herrederne, hvorunder sognene er grupperet, får en kort omtale. Hovedstrukturen har været uændret, men den almene del har fået stadig mindre relativ vægt, fra omkring 15% af siderne i 1. udgaven til mindre end det halve i 2. udgaven, hvor der ikke længere blev foretaget den tunge opdeling i Monarkiet som helhed og Kongeriget, og til kun et par procent i de seneste udgaver. Disse beskrivelser af landet og folket under ét er nyttige, men ofte lidt oversete samfundsbeskrivelser på nogle hundrede sider, hvor den første del anvendes til en naturvidenskabelig beskrivelse af landet efterfulgt af en række tematiske redegørelser om befolkning, erhverv, forfatning og forvaltning samt om bl.a. sociale, kulturelle og uddannelsesmæssige forhold.

Hovedstaden har uændret udgjort omkring 10% af den samlede tekstmængde og har dermed kunnet gøres til genstand for en stadig fyldigere gennemgang. En del af væksten kan dog tilskrives, at det geografiske område er blevet stadig større. Københavns Kommune udvidedes stærkt ved århundredskiftet ved indlemmelse af dele af Sokkelund Herred, og hertil kommer, at Frederiksberg blev inkluderet i beskrivelsen af Hovedstaden

fra 3. udgaven, mens de første udgaver alene beskrev Københavns Kommune. I 5. udgaven blev der foretaget en beskrivelse af det såkaldte Storkøbenhavn omfattende ikke alene København og Frederiksberg kommuner, men også sognekommunerne i Smørum og Sokkelund herreder, der udgjorde Københavns Amtsrådskreds. Amtsrådskredsen omfattede længst mod syd Torslunde-Ishøj, mod vest Høje Tåstrup og mod nord Søllerød sognekommuner og mod sydøst hele Amager. Baggrunden var en erkendelse hos redaktørerne af, at de hidtidige enheder for Trap Danmarks topografiske beskrivelser var ved at være for små. En række fænomener kunne kun meningsfuldt beskrives inden for større enheder som Storkøbenhavn, og parallelt hermed skete der en kraftig udvidelse af de traditionelle beskrivelser af amterne.

Beskrivelserne af amterne udvidedes i 5. udgaven til typisk 25-50 sider mod tidligere nogle få sider. Her behandles ikke mindst natur- og kulturgeografiske forhold, der skønnedes nødvendige for forståelsen af sognebeskrivelserne, og som ikke meningsfuldt kunne behandles i så små enheder som sognene. Der skete ikke ændringer med hensyn til de kortfattede omtaler af landsdelene og herrederne.

Værkets samlede sidetal sammenholdt med vægtningen af den almene del, beskrivelsen af Hovedstaden og af de større geografiske enheder som

landsdele, amter og herreder betyder, at købstad- og sognebeskrivelserne er knap firedoblede i omfang fra 1. udgaven til 5. udgaven. Det er en ganske voldsom vækst, og det er derfor forbavsende, at strukturen i disse beskrivelser i så høj grad er uændrede. Der er sket dispositionsmæssige ændringer, og nye ting er medtaget. Væksten må dog især tilskrives den generelle kvantitative vækst i perioden, der har betydet, at stadig flere institutioner og virksomheder kræver omtale, men ikke mindst skyldes det øgede omfang, at detaljeringsgraden for nogle dele er vokset ganske betydeligt.

2. udgaven fulgte meget tæt 1. udgaven. Store dele af købstad- og sognebeskrivelserne er direkte genoptryk, idet der dog i teksten ret systematisk er foretaget en ajourføring af talangivelser og årstal, ligesom det er de aktuelle institutioner og virksomheder, der er anført. Det undrer dog, at nogle virksomheders produktion var af samme størrelse i 1870'erne som i 1850'erne. Især de historiske afsnit er udvidede med yderligere oplysninger, og der er fyldigere beskrivelser af kirker og hovedgårde, sidstnævnte især med hensyn til ejerforhold.

3. udgaven, der fik godt 50% flere sider end 2. udgaven, blev nyskrevet, men fulgte meget nøje de foregående udgavers disposition. Denne søgtes dog fremhævet ved en klarere typografering. Dele af teksten var genbrug fra 2.

udgaven, men med moderniseret sprog og stilistiske forbedringer i sætningsopbygning og detailoplysningers rækkefølge. Nye oplysninger kom til, bl.a. om højdeforhold og afstande til nabokøbstæder, ligesom der under købstadbeskrivelserne kom et særligt afsnit om gamle huse, og der blev lagt mere vægt på litteraturhenvisninger, som blev markeret med egen overskrift til slut i købstad- og sognebeskrivelserne. De historiske afsnit blev nok ajourført, men særdeles kortfattet, hvorimod beskrivelser af større bygninger blev meget udvidet. Det gjaldt offentlige bygninger som skoler, alderdomshjem og hospitaler samt for et stigende antal købstæder gas-, el- og vandværker med oplysninger om opførelsesår, kapacitet og personale. Og det gjaldt ikke mindst beskrivelserne af kirker og hovedgårde. Der er kirkebeskrivelser, som fik omkring 10 gange så meget plads, og selv kirker, hvor beskrivelsen var udvidet betydeligt fra 1. til 2. udgaven, blev beskrevet i en yderligere udvidet form. Også de fredede fortidsminder fik med 3. udgaven en mere systematisk beskrivelse. Udgaven lagde vægt på det monumentale og det offentlige Danmark, men havde relativt mindre blik for det private Danmark. Antal industri- og virksomheder blev angivet, men omtalen af større virksomheder var på ingen måde fyldigere end den norm, J.P. Trap havde fulgt. Derimod var de aktuelle statistiske oplysninger, det være sig om fortoldede varer i købstæderne og disses indtægter og udgif-

ter, fyldigere end i 2. udgaven, der allerede på dette område havde betydet en udvidelse i forhold til 1. udgaven. Det var oplysninger, som optog relativt store dele af teksten, men som ikke krævede de store ressourcer ved indsamling eller formidling.

4. udgaven voksede med yderligere knap 50 %, men en væsentlig del af væksten skyldtes en højere illustrationsgrad. Der var en udbredt brug af fotografier i modsætning til de foregående udgavers noget tilbageholdne brug af især stik, tegninger og malerier, og der blev som noget nyt bragt kort over alle sogne som supplement til traditionen siden 1. udgaven med gode kort for byerne, ligesom der i lighed med 2. udgaven blev bragt amtskort. Dispositions-mæssigt fulgte 4. udgaven meget nøje 3. udgaven, og også teksten og dennes relative vægtning lå tæt op ad den foregående udgave. Der var genbrug af lange passager, men med ajourføring af faktuelle forhold. Det gjaldt også de fra 3. udgaven fyldige beskrivelser af kirker og herregårde, idet disse dog yderligere kompletteredes, for kirkerne bl.a. med flere oplysninger om den indre udsmykning og for hovedgårdene bl.a. med flere ejeroplysninger også for ældre perioder. Arkivindsamling og systematisk brug af Hovedstadens videnskabelige samlinger var øget stærkt med 3. udgaven, og det fortsatte for 4. udgaven. I 4. udgaven omregnedes alle mål til det nye metersystem, men mere væsentligt skete der

for første gang ikke blot en yderligere tilføjelse af oplysninger. Værket moderniseredes ved, at der blev skåret ned på opremsningen af aktuelle statistiske oplysninger om bl.a. varehandel og skibsfart. Nye statistiske oplysninger i tekstform bragtes dog under gennemgangen af "byerne" i de enkelte sogne, idet befolkningens erhvervsfordeling bragtes for de større af disse, de såkaldte "bymæssige bebyggelser", der dermed på dette område behandlede parallelt med købstæderne. Private erhvervsvirksomheder, især industrivirksomheder, fik i forhold til 3. udgaven en fyldigere omtale både vedrørende ejerforhold, arbejdsantal og produktion.

Videnskabeliggørelsen af Trap-udgaverne fortsatte med 5. udgaven, der i konsekvens heraf som noget nyt angav, hvem der var forfatter til de enkelte dele af teksten. Selv om også 5. udgaven betjente sig af meddelere, i alt 3.-4.000, skete der en forskydning mod brug af forfattere, der var specialister inden for bestemte fagområder, og som behandlede samme emne for flere geografiske lokaliteter. I alt medvirkede ca. 400 forfattere.¹¹ Sidetallet øgedes igen med ca. 50% i forhold til den foregående udgave, samtidig med at tekstmængden pr. side gennemsnitligt øgedes. Illustrationsgraden ændredes ikke afgørende, og kortmaterialet fulgte traditionen for købstæderne, og for landdistrikterne fastholdtes ideen fra 4. udgaven med amts- og sognekort. Kortene var nok

nytegnede, men deres udformning og gengivelse betegnede ikke noget klart fremskridt i forhold til 4. udgaven.

Dispositionsmæssigt skete der en klar modernisering af købstadbeskrivelserne, selv om elementerne i fremstillingen forblev de samme. Afdelingen om "offentlige og andre bygninger samt institutioner", der med 3. udgaven havde fået tilføjet "og andre", så også private bygninger var omfattet, blev i 5. udgaven omdøbt til det mere enkle "bygninger og institutioner" samtidig med, at kategorien gjordes bredere uden næsten pr. automatik at give det offentlige forrang for det private. Til denne afdeling flyttedes afsnit om bl.a. industrivirksomheder, evt. havn og transportfaciliteter, der bragtes andetsteds i de tidligere udgaver, og under denne afdeling kom som noget nyt relativt detaljerede oplysninger om bl.a. vuggestuer, børnehaver og et særskilt afsnit om mindesten og skulpturer. Omflytningerne betød, at de statistiske oplysninger blev samlet. Det gjaldt de hidtidige oplysninger om indbyggertal, erhvervsforhold og omsætning med udlandet samt om købstadkommunens finansielle forhold, hvortil nu kom oplysninger om hjemmehørende køretøjer og antal virksomheder fordelt på erhvervssektorer. For sognene var der ikke væsentlige ændringer i dispositionen.

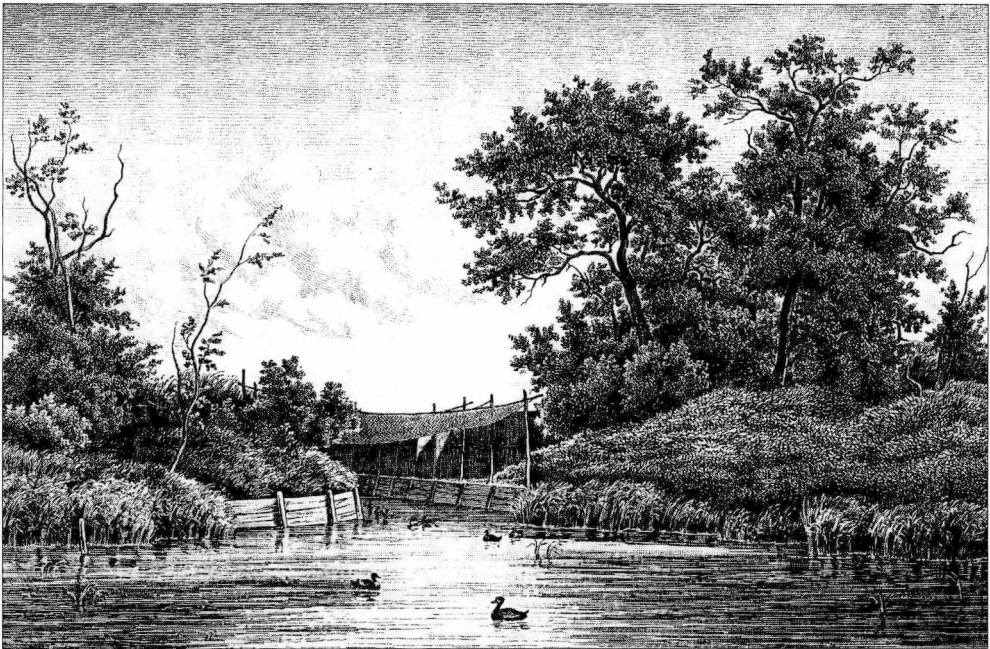
Væksten i tekstmængde kan tilskrives flere forhold. Det indledende af-

snit i købstad- og sognebeskrivelserne om beliggenhed, bebyggelse og landskabsforhold udvidedes en del. Medvirkende hertil var for købstæderne disses fysiske vækst og for sognene især en højere detaljeringsgrad vedrørende de naturgeografiske forhold, ligesom der for de enkelte "byer" i sognene blev bragt flere konkrete historiske oplysninger, f.eks. ud over stednavneoplysninger også år for udskiftning af landsbyjorderne. Der skete ligeledes en modernisering og udvidelse af de afsluttende historiske oversigter, herunder oplysningerne om personer knyttet til den pågældende lokalitet.

Den store del af væksten kan dog tilskrives afdelingen om bygninger og institutioner. Beskrivelserne af købstad- og landsbykirkerne og af hovedgårdene, der var øget betydeligt i de foregående udgaver, udbyggedes yderligere. Omtalen af kirkerne havde i de første udgaver kun udgjort nogle få procent af teksten, men i 5. udgaven udgjorde kirkebeskrivelserne mere end halvdelen af tekstmængden for flere sogne uden hovedgårde. Hovedgårdene, typisk med fyldige ejerlister, var tildelt plads på niveau med kirkebeskrivelserne, dog med store variationer alt efter historisk interesse og eksisterende viden. Det krævede desuden mere plads, at der blev gjort en betydelig indsats for i højere grad end tidligere ikke kun at datere bygninger, men også at bringe oplysning om arkitekt eller bygmester.

Noget plads blev sparet ved, at oplysninger om erhvervsvirksomhederne på ny gjordes meget knappe. Det var måske under indflydelse af erfaringerne med udgivelsen af 4. udgaven, der var planlagt under højkonjunkturen lige efter den 1. verdenskrig, men hvor den kraftige deflationsperiode med omfattende konkurser og rekonstruktioner i 1920'erne betød hurtig forældelse af de bragte oplysninger. Det kan ikke have undgået redaktionens opmærksomhed. Forældelsesargumentet kan dog ikke alene forklare den ændrede vægtning, da også 5. ud-

gaven bragte omfattende statistiske oplysninger i tekstform, f.eks. for sognene oplysninger om befolkningens erhvervsfordeling i de bymæssige bebyggelser, selv om disse typisk forældedes relativt hurtigt. Pladsbesparende tabellarisk opstilling af statistiske oplysninger, grafer og figurer blev ikke anvendt i købstad- og sognebeskrivelserne i 5. udgaven i lighed med tidligere udgaver, men blev alene anvendt i den generelle beskrivelse af landet og som noget nyt i de udvidede amtsbeskrivelser.

Blandt de mange litografier i Traps to bind om hertugdømmet Slesvig fra 1864 er denne stemningsfulde gengivelse af en fuglekøje på øen Før. Kunstneren er T. Brendstrup og litografiet udført hos Emil Bærentzen.

Trap Danmark, udstrækning og organisation

Trap Danmark er som nævnt udkommet i fem udgaver fra 1856 til 1972. De har alle indeholdt beskrivelser af Kongeriget til Kongeåen, men har også beskrivelser af andre dele af Monarkiet, i nogen grad afspejlende de statsforfatningsretslige ændringer i perioden. 1. udgaven indeholdt som nævnt korte afsnit om "bilandene" i den almene del, hvortil kom en særskilt beskrivelse af Slesvig 1861-64. Af bilandene fik kun Færøerne en selvstændig beskrivelse fra 2. udgaven og frem på linje med de amtsvise beskrivelser af de kongerigske købstæder og sogne i overensstemmelse med øernes status som dansk amt fra 1816. De udgør, uagtet overgangen til selvstyre i 1948, desuden et særskilt bind i 5. udgaven, der også rummer et selvstændigt bind om Grønland, der i 1953 fik status som dansk amt. Nordslesvig eller Sønderjylland er ikke dækket af 2. og 3. udgaverne, men for 4. udgaven udarbejdedes efter Genforeningen en beskrivelse af landsdelen, der kunne drage fordel af, at der før den 1. verdenskrig med støtte fra Carlsbergfondet var indsamlet materiale om Slesvig. 5. udgaven indeholder en mere omfattende redegørelse for Sønderjylland end for resten af landet.

Organisationen af Trap Danmark udviser som værket selv en betydelig kontinuitet. 1. udgaven var som nævnt i kommission hos den unge

boghandler G.E.C. Gad. Denne indgik sammen med tre andre boghandlere og forlæggere i det til lejligheden dannede "Forlagsbureau", der stod som forlægger for 2. udgaven. De senere udgaver finansieredes hovedsageligt af G.E.C. Gads Forlag, fra 1954 også G.E.C. Gads Fond. G.E.C. Gads søn Oscar Tønsberg Gad (1869-1920) var initiativtager til og forlægger for 3. udgaven, mens det blev dennes broder Frederik Hegel Gad (1871-1956), der kom til at stå som forlægger for 4. udgaven og også tog initiativ til 5. udgaven. Den sidste udgave nåede han kun at se begyndelsen til. Som 1. udgaven er også de senere udgaver blevet udsolgt, dog med undtagelse af 4. udgaven, hvor oplaget noget optimistisk blev sat til 15.000 mod tidligere 4.800, 5.000 og 7.000. Det lykkedes dog at sælge omkring 11.000 eksemplarer af 4. udgaven. 1. oplaget af 5. udgaven blev sat til 7.000 eksemplarer, hvilket viste sig at være for lidt, så udgaven er som den eneste udsendt i et andet oplag.

Redaktørerne har ikke holdt så længe som forlæggerne, men også her er der kontinuitet at spore. J.P. Trap stod som nævnt også bag 2. udgaven, mens 3. udgaven blev udsendt med historikeren Harald Weitemeyer (1846-1921) som hovedredaktør. Fra 1909 fortsatte han indsamlingsarbejdet til en ny udgave og blev udpeget til at redigere 4. udgaven med stednavneforskeren Gunnar Knudsen (1866-1952) som fast redaktionssekretær.

Ved Weitemeyers død efter udsendelsen af 2. bind overtog Gunnar Knudsen hvervet som hovedredaktør. Historien gentog sig næsten med 5. udgaven, idet Gunnar Knudsen var med i forhandlingerne til 5. udgaven, men døde, inden udgivelsen begyndte. Hans redaktionssekretær fra 4. udgaven, filologen Peter Skautrup (1896-1982), blev i stedet redaktør og fik som medredaktører geografen Niels Nielsen (1893-1981) og historikeren Povl Engelstoft (1876-1961). Sidstnævnte blev afløst af arkæologen Therkel Mathiasen (1892-1967), der heller ikke skulle opleve værkets afslutning. Til bindene om Færøerne og Grønland medvirkede henholdsvis geologen Jóannes Rasmussen (1912-92) og zoologen Christian Vibe (f. 1913).

Trap Danmark 6. udgave?

Trap Danmark er i de foregående knap 150 år udkommet i en ny udgave med omkring en generations mellemrum. Der er ved at være gået en generation siden afslutningen af 5. udgaven, endog godt og vel, hvis der regnes fra sidste bind af amtsbeskrivelserne for Danmark. Da ændringerne i det danske samfund og landskab samtidig er sket hurtigere end i nogen tidligere generation, kan det ikke undre, at ønsket om en ny udgave af Trap Danmark er udtalt fra mange af de faggrupper, der er trofaste brugere af værket. Der var da også i midten af 1980'erne bestræbelser på at få igangsat arbejdet med en ny udgave og på ny i begyndelsen af 1990'erne.¹² De sidste bestræbelser har

ført til, at der ligger et færdigt grundlag for en ny udgave.

I begyndelsen af 1990'erne tog Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse ved Odense Universitet kontakt til Gads Forlag med henblik på at etablere et samarbejde om en ny udgave. Efter flere forhandlinger førte dette til, at Instituttet med støtte fra Det humanistiske Fakultet ved universitetet og i forståelse med Gads Forlag/Fond bad docent, dr.phil. Per Boje om at søge at skaffe det finansielle grundlag for udarbejdelsen af teksten til en ny udgave og om at lede arbejdet hermed, idet Gads Forlag skulle sikre grundlaget for den tekniske fremstilling og markedsføringen. Per Boje dannede med dette formål en projektgruppe, der ansøgte Carlsbergfondet om økonomisk støtte til at få udgivet et værk, der skulle indeholde oplysninger om det danske kulturlandskab, dets bebyggelse, geologi, dyre- og planteliv, landets administration, kulturelle og økonomiske forhold, ligesom der skulle være redegørelser for fremtrædende bygningsværker, arkæologiske fund, biografiske oplysninger og en omfattende statistik samt en udvidet kortmæssig dokumentation af det danske samfund og dets udvikling. Det blev foreslået, at projektgruppens arbejde skete med ansvar over for en styringsgruppe med en repræsentant udpeget af henholdsvis Carlsbergfondet, Gads Forlag/Fond og Odense Universitet. Efter en række forhandlinger i løbet af 1993 trådte en sådan styringsgruppe bestående af pro-

fessor, dr. polit. Poul Chr. Matthiessen, professor, dr.phil. Olaf Olsen og professor, dr. oecon. Hans. Chr. Johansen sammen i foråret 1994 med henblik på iværksættelse af projektet. Som daglig leder af projektet fungerede Per Boje som sekretær for styringsgruppen. Med udgangspunkt i den oprindelige projektgruppe etableredes en egentlig fagredaktion.

Det blev aftalt, at redaktionsarbejdet med den nye 6. udgave skulle begynde fra efteråret 1994, idet de endelige indbyrdes aftaler mellem de tre involverede parter bag fagredaktionens arbejde skulle være afsluttet inden da. I sommeren 1994 måtte Gads Forlag imidlertid konstatere betydelige økonomiske tab, der fordrede tilpasning af forlagets aktiviteter og ændringer i organisation og ledelse. Det kunne ikke undgå at påvirke de tosidige forhandlinger mellem Gads Forlag/Fond og Carlsbergfondet, hvorfor projektets påbegyndelse med kort varsel blev udskudt. Fagredaktionen udarbejdede dog i løbet af efteråret en detaljeret disposition for værket, der blev planlagt til et omfang svarende til 5. udgaven. For at undgå yderligere ventetid besluttede Carlsbergfondet, der gerne så projektet fremmet, og som under de hidtidige forhandlinger havde vist megen velvilje over for projektet, endvidere, at det fra foråret 1995 ville finansiere det pilotprojekt, der hele tiden havde været regnet som en del af første fase i det samlede projekt, og som værkets fagredaktører selv ville skrive.

Pilotprojektet førte i 1996 til en beskrivelse af Middelfart Kommune udført af docent, dr.phil. Karl-Erik Frandsen (historie), professor, dr. scient. Ib Friis (flora, fauna), direktør, mag. art. Sys Hartmann (bygningshistorie), professor, dr. scient. Finn Surlyk (geologi), arkivchef, cand. phil. Jørgen Thomsen (historie), museumsinspektør nu professor, dr.phil. Henrik Thrane (arkæologi) og Per Boje (historie), der samtidig fik udstrakt assistance af lektor, lic. phil. Per Grau Møller (kartografi), ligesom antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen knyttedes til projektet i dets afsluttende fase. Et konstruktivt redigeringsarbejde i samarbejde med styringsgruppen resulterede i en afsluttet beskrivelse, der af styringsgruppen blev godkendt som grundlag for arbejdet med den nye udgave, hvor mere end 90% af teksten ifølge planen skulle omfatte beskrivelser af landets 275 kommuner.

Ved at vælge primærkommunen som grundenhed adskiller den planlagte 6. udgave sig fra de foregående fem udgaver med købstaden og sognet som grundenhed. Ændringen er en nødvendig tilpasning til kommunalreformen i 1970, der ophævede det gamle administrative skel mellem købstæder og landdistrikter. Redaktionen af 5. udgaven nåede at få afsluttet købstad- og sognebeskrivelserne for Danmark inden 1970, men valgte sammen med Gads Forlag i 1972 at udgive en såkaldt nøgle, der viser den administrative forbindelse mellem de nye pri-

mærkommuner og købstæder/sogne anvendt i 5. udgaven. Niels Nielsen skrev siden, at kommunalreformen måtte få konsekvenser for en fremtidig udgave af Trap Danmark, men han havde dog svært ved at give slip på sognet som grundenhed. Han fandt, at den topografiske beskrivelse også i fremtiden måtte gøre brug af enheden, og han gjorde i den forbindelse opmærksom på, at mange videnskabelige samlinger var ordnet efter sogn. Dette sidste er rigtigt, men udelukker naturligvis ikke en brug af samlingerne for flere sogne under ét, ligesom det i dag kan konstateres, at flere videnskabelige samlinger opererer med kommunen som enhed og ikke mindst, at arkivdannelsen fra lokalforvaltningerne i de sidste 25 år kun for ganske enkelte sagsgrupper er sket sognevis inden for den enkelte kommune. Valget af primærkommunen som grundenhed for en ny Trap Danmark har yderligere den fordel, at man undgår det problem, at en række emner ikke egner sig til at blive behandlet i geografisk så små enheder som mange af de tidligere sogne/sognekommuner. Redaktionen af 5. udgaven var opmærksom herpå og valgte at udvide amtsbeskrivelserne og beskrive "Storkøbenhavn". Fagredaktionen for den planlagte 6. udgave fandt det uheldigt med de mange geografiske niveauer i de tidligere Trap-udgaver og ønskede derfor at samle så stor en del af stoffet under de enkelte primærkommuner som muligt, men var samtidig opmærksom på, at en del stof kun meningsfuldt kan behandles under landet

som helhed og under de enkelte amter eller større regioner.

Dispositionen og stoffets vægtning for de enkelte kommunebeskrivelser blev afprøvet med pilotprojektet. I forhold til de tidligere udgaver er der sket en udvidelse af den naturvidenskabelige beskrivelse med oplysning om geografisk afgrænsning, geologiske forhold samt om flora og fauna. Disse oplysninger er samlet i begyndelsen. Herefter kommer en beskrivelse af kommunens historie fra oldtiden og frem til i dag suppleret med selvstændige afsnit om bebyggelsesudviklingen i kommunens bymæssige centrum og i de omgivende landdistrikter, disse sidste gennemgået efter sogn og her indenfor efter ejerlav, samt med et afsnit om borge og fæstningsværker. De følgende afsnit er om infrastrukturen, om større virksomheder ordnet efter erhvervssektorer og dernæst, ganske omfattende, om offentlige og private institutioner med i alt 16 underpunkter begyndende med offentlig administration, kirkelige forhold og sociale institutioner og sluttende med de to punkter militær, politi- og retsvæsen samt told- og skattevæsen. Hertil kommer afsnit om kommunens parker, haver, skulpturer og udsmykninger samt en selektiv redegørelse for litteraturen om kommunen.

Pilotprojektet viser en betydelig kontinuitet i forhold til tidligere udgaver med hensyn til de elementer, der indgår i redegørelsen for den enkelte kommune, f.eks. med beskrivelser af kirker og ho-

vedgårde. Men der er skabt en mere sammenhængende og logisk disposition, og der er i forhold til tidligere lagt øget vægt på kommunens naturgeografiske og miljømæssige grundlag, på en forståelse af den historiske sammenhæng og på erhvervslivet. Den historiske sammenhængsforståelse søges bl.a. skabt ved en mere omfattende datering af virksomheder og institutioner, i en række tilfælde også med hensyn til ophør. Sigtet er fortsat at give en aktuel beskrivelse af kommunerne, men teksten er lettet ved, at en række aktuelle talmæssige oplysninger er samlet i en særlig afdeling for statistik, der i nogen udstrækning indeholder tidsserier. Den historiske dimension ønskes ligeledes fastholdt på kortsiden, hvor den digitale udvikling åbner en række muligheder for ikke mindst de aktuelle kort. Ændringerne i forhold til tidligere udgaver betyder, at den planlagte 6. udgave

skal nyskrives, men den skal samtidig bryde tidligere udgavers kedelige tendens til stadig længere publiceringsperioder.

Et spørgsmål står dog tilbage efter den vellykkede afslutning af pilotprojektet, nemlig hvornår det egentlige arbejde går i gang med 6. udgaven og under hvilke organisatoriske rammer. Samtidig med godkendelsen af pilotprojektet for Middelfart Kommune måtte det konstateres, at forhandlingerne mellem Carlsbergfondet og Gads Forlag/Fond var endt resultatløse. For nærværende er projektet derfor indstillet. Styringsgruppe og fagredaktion er ophørt med at fungere, men har skabt grundlaget for en ny Danmarksbeskrivelse, der kan indgå i en mere end tre hundrede år lang tradition, og som samtidig repræsenterer en nødvendig fornyelse.

NOTER

1. Jf. Knud Prange: "En ny Trap", *Fortid og Nutid* 1991,1 s. 47 omtaler forskellige betegnelser for J.P. Traps værk.
2. Jacob Isager: *Resens Atlas Gotland* (1993), s. 13.
3. *Dansk Biografisk Leksikon* (1983) om J.P. Trap af H.P. Clausen.
4. Der er bl.a. redegjort for Værket Trap Danmark i Harald Jørgensen: "Resen – Pontoppidan – Trap. Grundlæggerne af studiet af dansk topografi", *Nordisk tidsskrift för vetenskap, konst och industri* 1960, s. 334-348; Axel Andersen: *Håndbøgernes Hvor - står - det* (1969), s. 252-256 og Niels Nielsen: "Trap Danmark", i Axel Andersen (red.): *Danske Opslagsværker* (1972-74), s. 383-436.
5. Trap omtalte selv fortegnelsen som et arbejde, jf. Povl Engelstoft til 5. udgaven bind 1 s. 2. I sine erindringer skriver Trap, at "det var i April Maaned 1855, at jeg alvorlig tog fat paa Udgivelsen af min Beskrivelse af Danmark", jf. *Fra fire Kongers Tid* ved Harald Jørgensen bd. II (1966), s. 215.
6. Forord fra 1860 s. 4 anfører større bidragydere.
7. I erindringerne nævnes tallet 1.500-1.600 skrivelser, jf. *Fra fire Kongers Tid* II (se note 5), s. 215.
J.P. Trap udsendte i første omgang 1.500-1.600 spørgelister, hvortil kom flere hundrede efterfølgende breve med ønske om oplysninger.
8. Forord sammenholdt med *Fra fire Kongers Tid* II (se note 5), s. 216.
9. Oplyst i erindringerne, jf. *Fra fire Kongers Tid* II (se note 5), s. 239.
10. *Fra fire Kongers Tid* III (se note 5), s. 81.
11. Niels Nielsen: "Trap Danmark", Axel Andersen (red.): *Danske opslagsværker* (1972-74), s. 396.
12. Om bestræbelserne i 1980'erne jf. Knud Prange: "En ny Trap", *Fortid og Nutid* 1991,1.